

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД ЇЇ АВТОКЕФАЛІЗАЦІЇ (1919 – 1925 рр.)

Исследуется правовое положение Православной Церкви в Польше в период провозглашения ее автокефалии. Проанализированы основные статьи Конституции Польши 1921, и положения "Временных правил" регламентирующих правовое положение Православной церкви. Раскрыта специфика взаимоотношений Православной церкви с Польским государством и Московским патриархатом при оформлении ее автокефалии.

The legal status of the Orthodox Church at Poland in the period of autocephalous' proclamation is examined. The basic articles of the Polish Constitution of 1921 and the provision of a "Temporary rules" that regulated the legal status of the Orthodox Church are analyzed. The specificity of the relationships between the Orthodox Church with a Polish state and the Moscow patriarchy during the autocephalous' execution is disclosed.

Постановка проблеми. В період реформування українського законодавства важливою видається гуманізація суспільного життя, та дотримання в державі демократичних прав і свобод людини і громадянина. Тим паче, що Україна в Конституції проголосила себе правовою державою. Досягнути цього можна лише шляхом об'єднання національних і загальнолюдських цінностей та задоволення духовно-релігійних потреб суспільства. Український народ є поліконфесійним з вираженими особливостями культури та духовності. Це ставить перед українською державою проблему врегулювання правого становища релігійних організацій, що існують на її території, дотримуючись при цьому міжнародних стандартів. Важливим, в такому разі, є врахування історичного досвіду для формування правової бази, яка враховуватиме всі аспекти релігійного життя в Україні.

Показовим, у цьому контексті, може стати дослідження правового статусу Православної церкви у Польщі в міжвоєнній період, а саме під час процесу її автокефалізації.

Стан дослідження. В період існування Радянського Союзу задекларована проблема практично не досліджувалася вітчизняною, марксистсько-ленінською наукою.

Досить вагомий внесок у дослідження правового статусу Православної церкви періоду проголошення її автокефалії зробили польські науковці, як міжвоєнного періоду, так і часів Польської Народної Республіки [8, 9, 11, 13]. Однак правові аспекти взаємовідносин Православної церкви з Польською державою висвітлені в них лише епізодично та з явними елементами заідеологізованих стереотипів. Лише окремі польські дослідники, зокрема, М. Папержинська-Турек, у своїх працях показували реальний стан речей у відносинах між Польською державою і Православною церквою [9].

На даний час сучасними вітчизняними та іноземними дослідниками опубліковано ряд праць, що стосуються Православної церкви в Польщі та її автокефалії [1, 5]. Однак, правові аспекти проблеми в них розглядаються переважно в історичному контексті. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що дана проблема ще не знайшла належного висвітлення у вітчизняній правовій науці.

Актуальність та недостатнє висвітлення проблеми вітчизняною правовою наукою зумовлює **завдання** дослідження:

- 1) опрацювати праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячених даній проблемі;
- 2) проаналізувати архівні матеріали з даної проблематики;
- 3) здійснити правовий аналіз законодавчої бази Польської держави у сфері державно-релігійних відносин;
- 4) висвітлити процес правового оформлення автокефалії Православної церкви у міжвоєнній Польщі.

Виклад основного матеріалу. Концепція побудови взаємовідносин між Польською державою і Православною церквою на засадах автокефалії виникла після отримання Польщею незалежності ще перед остаточним визначенням східних кордонів Другої Речі Посполитої. При побудові своїх взаємовідносин з Православною церквою, Польський уряд керувався основними засадами польської політики у сфері свободи совісті, та бажанням відокремити релігійні організації які існували в Польщі від їх керівних органів, що знаходились за кордоном. Що стосується Православної церкви, то основними цілями які прагнула досягнути Польська влада проголосивши її автокефалію, було відокремлення останньої від Московського патріархату та унеможливлення впливу радянської влади через православне духовенство на населення Польщі. Така позиція обґрунтовувалась складним становищем у якому опинилися Православна церква у Росії після 1918 р. [8, с. 76]. Внаслідок

радянсько-польської війни та боротьби з церквою в СРСР зв'язки з Московською єпархією були утруднені, а сама патріархія знаходилась під жорстоким тиском радянських каральних органів [1, с. 1]. Додатковим, формально-правовим аргументом на користь автокефалії, був Ризький мирний договір, статтями якого державам, учасникам договору, заборонялося втручатися в справи внутрішньої організації релігійних організацій, що знаходяться на території іншої держави, та закріплювалося право церков та релігійних меншин на самостійне вирішення своїх внутрішніх справ в межах чинного законодавства держави в якій вони знаходились [13, с. 115].

Втілюючи у життя ідею автокефалії Православної церкви польський уряд перш за все прагнув отримати згоду на неї у православних єпископів в Польщі, ставлення яких до відокремлення Православної церкви від Москви не було чітко визначеним. З одного боку духовенство хотіло зберегти добрі стосунки з Польським урядом, а з другої очікувало на рішення щодо автокефалії Московського патріарха [9, с. 107]. Польська влада одночасно з перемовинами із польським православним духовенством проводила переговори з Московським патріархом Тихоном (Белавін), становище якого щодо автокефалії було кардинально відмінним від позиції Польського уряду. Він залишався активним прихильником повернення царизму у Росії і прагнув до збереження єдиної Православної церкви. Однак будучи в гострій конфронтації з радянською владою і розуміючи факт повстання незалежної Польської держави, Тихон уникав остаточних рішень з приводу автокефалії. Московський патріарх вважав, що оголошення автокефалії Православної церкви у Польщі було б можливим за умови належності до православ'я всього чи більшості польського населення, а оскільки православні становлять релігійну меншину в Польщі то святі канони Православної церкви не дозволяють надати їй автокефалію [9, с. 107].

Першим кроком до проголошення автокефалії Православної церкви в Польщі стала згода патріарха Тихона на утворення перехідної форми автокефалії – екзархату. В своєму листі Польській владі від 15 вересня 1921р., патріарх Тихон підтверджує надання Православній церкві в Польщі певної автономії та можливість здійснювати управління церковними справами на території Польщі соборові єпископів з екзархом на чолі [6, с. 51], а декретом від 28 вересня 1921 року (№ 1424) патріарх Тихон

призначив свого Екзарха в Польщі в особі тимчасового управителя Варшавської єпархії Г. Ярошевського [5, с. 151].

Недивлячись на певні поступки патріарха Тихона, Московський патріархат прагнув аби Православна церква в Польщі залишалася залежною від Москви. Підтвердженням цього стала ухвала св. Синоду російської Православної церкви від 14 січня 1922 р., що затверджувала внутрішній статут польської Православної церкви [12, с. 59].

За даних обставин, Польський уряд вирішив взяти ініціативу у власні руки, виразом чого стали видані 30 січня 1922 р. "Тимчасові правила про відношення уряду до Православної церкви в Польщі" [4, с. 20]. Зазначені правила обговорювалися з вищими ієрархами польської Православної церкви на Синоді, що відбувся 28-30 січня 1922 р. Даними "правилами" врегульовувалися наступні правові аспекти функціонування Православної церкви: 1) правовий статус Православної церкви; 2) правовий статус митрополита і єпископів; 3) канонічна організація та особові зміни в парафіяльному керівництві; 5) питання мови; 6) проблеми внутрішньої територіальної організації Православної церкви; 7) подальше законодавче врегулювання правового статусу Православної церкви; 8) справа церковних братств; 9) справа підготовки духовенства [11, с. 72].

"Тимчасові правила" мали на меті закріпити правовий статус Православної церкви до моменту прийняття в Польщі закону який би врегулював відносини між державою та церквою згідно з ст. 115 Конституції Польщі. Впровадження такого тимчасового регулювання було продиктоване необхідністю швидкого окреслення правового статусу православ'я, особливо після встановлення східних кордонів Польщі. Даним актом Польська влада прагнула певним чином стабілізувати становище Православної церкви і уніфікувати правила поведінки взаємовідносин держави і церкви [13, с. 121]. "Тимчасові правила" були також одним із етапів на дорозі до автокефалії.

У квітні 1922 р. патріарх Тихон був арештований за свою антирадянську діяльність і відсторонений від управління Православною церквою новоствореним Церковним комітетом, що очолював так звану "Живу церкву" яка була більш лояльною до більшовицької влади [7, с. 73]. Такі зміни призвели до труднощів у взаємовідносинах між Польською владою та Православною церквою, оскільки остання не хотіла приймати жодних рішень без згоди патріарха Православної церкви, а Польські власті, у свою чергу,

рішуче наполягали на найшвидшому проголошенні автокефалії, вказуючи на припинення в Москві канонічної церковної влади і неприпустимості для Польщі, залежності Православної церкви від "безбожної" влади в руках якої знаходився патріарх Тихон і за вказівкою якої у Москві діяв Церковний комітет [5, с. 106].

14 червня 1922 р. відбувся собор вищих ієрархів польської Православної церкви в якому взяли участь також представники влади, які висловили бажання уряду щоби у зв'язку з появою нової церковної влади у Москві польське духовенство прийняло рішення про самостійність Православної церкви на засадах автокефалії. У відповідь Синод прийняв ухвалу яка надавала можливість вищим ієрархам Православної церкви в Польщі самостійно вирішувати усі питання пов'язані з життям церкви та її взаємовідносинами з державою та згідно з ст. 1 "Тимчасових правил про відношення уряду до Православної церкви" з'їзд єпископів зобов'язується не дотримуватись жодних розпоряджень отриманих від новоствореної церковної влади у Москві. Крім цього, Синод висловив свою готовність функціонувати на задах автокефалії та співпрацювати з Польським урядом на основі Конституції, за умови отримання благословення на автокефалію від Константинопольського патріарха та патріархів Православних автокефальних церков в Греції, Румунії та Болгарії, а також Московського патріарха, якщо він знову очолить Православну церкву, або патріархат в Росії буде скасований [6, с. 3]. 10 серпня 1921 р. в Югославії російськими єпископами, які були вигнані з Росії, був скликаний Собор на якому було ухвалено надіслати протест до Константинопольського патріарха та всіх інших Автокефальних церков проти вчинку православних єпископів у Польщі. Вони називали автокефалію Православної церкви в Польщі неканонічною, бо на автокефалію не дали згоди ані всі єпископи в Польщі, ані Вселенський Патріарх [5, с. 153].

В період переговорів Православної церкви і Польського уряду з Константинопольським патріархом, екзарх польської Православної церкви Г. Ярошевський трагічно загинув і місце митрополита одержав Діонісій.

Єпископи які були противниками проголошення автокефалії польським урядом, спільно з лояльним до нього Синодом єпископів, були поступово усунуті від управління церковними справами, а до частини православного духовенства, яке цьому противилося, застосовувалися тактика його застрашування, інтернування і депортація за межі Польщі [6, с. 246]. Проти проголошення авто-

кефалії виступила також Православна церква закордоном, яка в подальшому фактично розірвала стосунки з Православною церквою в Польщі. Проблема незалежності Православної церкви в Польщі поглиблювалась через неспокій і незадоволення православного населення через ревіндикацію православних святинь, зменшення кількості православних парафій і відсутністю врегулювання правового статусу Православної церкви [9, с. 118].

Після повернення до правління патріарха Тихона, митрополит Діонісій разом з Синодом єпископів повторно звернувся до нього з проханням надати згоду на автокефалію. Патріарх відмовив у проханні, аргументуючи канонічним правом, згідно з яким виносити рішення щодо автокефалії може лише Московський собор, а не патріарх, а тим паче Константинопольський патріарх, який не має жодної юрисдикції у цих питаннях. Тихон вказував також на те, що у зв'язку з недостатньою та суперечливою інформацією щодо реального становища Православної церкви в Польщі, він не може виразити згоду на автокефалію, допоки всі обставини і канонічні аспекти щодо неї не будуть представлені всеросійському Синодові Православної церкви [12, с. 100]. Така позиція патріарха Тихона стримувала митрополита Діонісія від остаточного прийняття рішення щодо автокефалії Православної церкви. Сприятливі обставини для таких дій настали лише у 1925 р., коли після смерті патріарха Тихона його наступника патріарха Петра арештувала радянська влада і він не міг виконувати свої функції [13, с. 121]. Це призвело до унеможливлення до 1927 р. відносин між Православною церквою в Польщі та Московським патріархатом.

У 1925 р. патріарх Константинопольський Костянтин VI, рішенням від 13 лютого повідомив духовенство всіх православних церков про визнання Автокефальної Православної церкви в Польщі та надіслав митрополиту Діонісію офіційну копію Томосу (декрету) [11, с. 95-96].

17 вересня 1925 р. соборі св. Марії Магдалени в Варшаві представники патріарха єкуменічного і митрополити візантійські у влаштованій польським урядом урочистій обстановці оголосили прийнятий Томос, яким надавалася автокефалія Православній церкві в Польщі [6, с. 29]. Через відсутність при зачитанні Томосу офіційних представників Московського патріархату та представників інших Православних церков закордоном, інтерпретація факту оголошення автокефалії в 1925 р. була різною. Польський уряд вважав факт

проголошення Томоса актом остаточного надання Православній церкві можливості самостійно вирішувати свої справи. В зв'язку з цим вищі ієрархи Православної церкви визнали офіційно Томос за достатню підставу до організації Православної церкви на засадах автокефалії. Цей факт знайшов підтвердження у впровадженні Синодом назви Польська Автокефальна Православна церква (статут прийнятий 13.04., 5.06., 1.12.1925 р.) [10, с. 12].

Така позиція Синоду давала можливість церковній владі порозумітися не тільки з Польським урядом, але й врегулювати правове становище Православної церкви з врахуванням її інтересів. Польські власті, з свого боку, в особі міністра віросповідань С. Грабського, задекларували, що будуватимуть відносини з Православною церквою дотримуючись трьох основних принципів: повна свобода внутрішнього життя церкви; лояльність держави до церкви; повна повага до свободи віросповідання і організації релігійного життя [5, с. 136].

В грудні 1925 р. митрополит Діонісій, опираючись на рішення Синоду, вніс до міністерства віросповідань меморандум, в якому домагався змін у політиці уряду по відношенню до Православної церкви, перед усім скасування "Тимчасових правил" і законодавчого врегулювання відносин між Польською державою і Православною церквою [6, с. 154-163].

Становище наступників покійного митрополита Тихона у Москві до автокефалії Православної церкви у Польщі залишалось незмінним. Проголошення автокефалії викликало їх гостру критику. Аргументація такої позиції базувалась на тому, що патріарх Тихон давав благословення лише на автономію Православної церкви у Польщі, а тому автокефалію слід визнати недійсною та неканонічною. Московські вищі ієрархи пропонували Діонісію відкласти справу автокефалії до скликання Всеросійського собору [6, с. 49-51].

У відповідь на нищівну критику з боку Московського патріархату 27 жовтня 1930 р. православний Синод в Польщі вирішує припинити контакти з Московським патріархатом.

Важливим аспектом проголошення автокефалії Православної церкви у Польщі, було ставлення до неї українського населення. Українці пов'язували з нею змогу проведення богослужінь та релігійного навчання у церквах та школах на українській мові та можливість доступу мирян та кліру до церковного управління.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку: Підсумовуючи, необхідно зазначити, що досвід Польської держави міжвоєнного періоду у сфері свободи віросповідання може бути використаний в умовах сучасної України при реформуванні правової системи нашої держави. В подальшому, правові аспекти процесу автокефалізації Православної церкви у Другій Речі Посполитій будуть висвітлені в дисертаційному дослідженні автора Православна церква у Польській державі міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.): історико-правовий аналіз діяльності.

Висновки: Проголошення автокефалії Православної церкви у Польщі призвело до її фактичної залежності від державної влади, яка в основному була прихильницею католицизму і вороже налаштованою по відношенню до православ'я.

Автокефалізація Православної церкви лише частково стабілізувала відносини між Православною церквою та Польською владою. Православна єпархія трактувала оголошення автокефалії як можливість для подальшої організації Православної церкви на вигідних для неї умовах, при цьому неодноразово наголошуючи, що автокефалія не може бути завершеною поки Сеймом не буде прийнятий законодавчий акт, що врегулює правове становище церкви, та внутрішній статут який мав би затвердити уряд Польщі. Натомість свобода і незалежність Православної церкви були забезпечені лише в загальному виді деклараціями які містилися статтях польської Конституції, а "Тимчасові правила" 1922 р., в свою чергу, суттєво обмежували свободу дій церковної влади.

Література

1. Біланич І. Еволюція Української православної церкви в 1917-1942 роках: автономія чи автокефалія/ Біланич І.; [Пер. з лат. Н. Царьової]. – Львів: Астролябія, 2004. – 392 с.
2. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.) / Гетьманчук М. П. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська Політехніка", 2008. – 432 с.
3. Куроедов В. А. Религия и церковь в советском государстве / В. А. Куроедов. – М.: Политиздат, 1981. – 263 с.
4. Польська православна церква. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-66.html>.

5. Свитич А. К. Православная церковь на Украине и в Польше в XX столетии / Свитич А. К., Фотиев К. В.; [сборник]. – М.: Крутицкое подворье, 1997. – 304 с.
6. Arhiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Sygn. 967, 964, 991, 923, 924.
7. Langrod J. S. O autokefalii prawosławnej w Polsce. Studium z zakresu polskiej polityki administracji wyznaniowej / J. S. Langrod. – W.: Instytut wydawniczy "Biblioteka polska", 1931. – 170 с.
8. Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historucznoprawne / K. Krasowski – Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. – 355 s.
9. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia (1919-1939) / M. Papierzyńska-Turek. – W.: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 484 s.
10. Piotrowicz W. Unja czy demonstracja?: o obrządku wschodniosłowiańskim w Polsce / W. Piotrowicz. – W.: Druk. "Lux", 1931. – 77, [2] s.
11. Prawosławne Archiwum Metropolitalne I/1.
12. Statut kościoła prawosławnego. – W.: Dziennik Urzędowy RP, 1922. – nr. 38, poz. 20.
13. Zyzykin M. Autokefalia i zasady jej zastosowania / M. Zyzykin – W.: [s. n.], 1931. – 128, [1] s.

Бурова Є. Д., ОДУВС

ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ НКВС В ПІВДЕННІЙ ЧАСТИНІ БЕССАРАБІЇ ПІСЛЯ ЇЇ ВХОДЖЕННЯ ДО СКЛАДУ УРСР (серпень 1940 – лютий 1941 рр.)

Присоединение Бессарабии к СССР 28 июня 1940 г., невзирая на обстоятельства, при которых оно происходило, стало актом исторической справедливости и коренным образом изменило политическую ситуацию, а именно происходило формирование политической системы советского образца, установление однопартийности, монополии коммунистической партии и т. д. В статье рассматривается становление, деятельность и структура органов НКВД на территории Южной Бессарабии с августа 1940 г. по февраль 1941 г., также их функции, а именно, борьба со шпионажем, диверсиями, терроризмом, борьба с антисоветскими проявлениями и антисоветскими элементами.